

MADŽIDA MAŠIĆ, *RUKOPISNE ZBIRKE NA ORIJENTALNIM JEZICIMA U FRANJEVAČKIM SAMOSTANIMA, MEDRESAMA I TEKIJAMA U BOSNI I HERCEGOVINI*, UNIVERZITET U SARAJEVU – ORIJENTALNI INSTITUT, SARAJEVO, 2024 STR. 251.

Uzimajući u obzir svakodnevicu u kojoj živimo i djelujemo pisanje, izdavanje i štampanje knjiga u trećoj deceniji 21. vijeka u bosansko-hercegovačkoj zbilji je jedan zaista odvažan i hrabar poduhvat. S obzirom na to da se ovdje nudi prikaz jedne konkretne publikacije, izostavit ćemo dublju analizu uzroka i okolnosti koje doprinose toj složenosti, budući da bi nas takva rasprava odvela u drugom pravcu. Na jedan smjeli poduhvat pisanja i objavljivanja knjige odvažila se i Madžida Mašić, turkologinja, viša naučna saradnica na Orijentalnom institutu Univerziteta u Sarajevu. Iako po zvanju turkologinja, Mašić je napisala knjigu o orijentalnim rukopisnim zbirkama na arapskom, turskom, perzijskom i bosanskom jeziku pod nazivom *Rukopisne zbirke na orijentalnim jezicima u franjevačkim samostanima, medresama i tekijama u Bosni i Hercegovini*. Izdavač knjige je Orijentalni institut Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.

Ova knjiga, kako to u uvodnom dijelu autorica ističe, je rezultat rada na istoimenom istraživačkom projektu koji je rađen na Orijentalnom institutu u periodu 2018–2023. godine (str. 10). Struktura knjige, kako je naznačeno već u njenom naslovu, organizirana je u tri tematske cjeline: orijentalni rukopisi u franjevačkim samostanima, rukopisni fondovi u bosanskohercegovačkim medresama, te rukopisne zbirke u tekijama (str. 10–12). Svaka od navedenih cjelina dodatno je razrađena kroz niz poglavlja i potpoglavlja, čime se omogućuje sistematski pristup predmetu istraživanja. Autorica ističe da je cilj studije bio da se objedini i sistematizira dosadašnji rad na ovoj kompleksnoj temi.

Kao što je već naprijed istaknuto u prvom dijelu knjige (str. 19–87) Mašić je obradila orijentalne rukopise koji se čuvaju u franjevačkim samostanima u Bosni i Hercegovini, a to su: Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, Franjevački samostan u Fojnici, Franjevački samostan Petrićevac, Arhiv Franjevačkog samostana Gorica – Livno / Franjevački muzej i galerija Gorica – Livno, Profesorska knjižnica Franjevačke gimnazije u Visokom i Muzej Franjevačkog samostana Tolisa Vrata Bosne. U ovom dijelu knjige autorica se koristila objavljenim katalogima, člancima, monografijama, kao i sa dva neobjavljena kataloga. Jedan je napisao Hivzija Hasandedić istraživač orijentalne baštine Hercegovine, a drugi isto Hasandedić u koautorstvu sa Šabanom Zahirovićem. U

poglavlju koji se odnosi na rukopise Arhiva Franjevačke provincije u Mostaru, autorica je ponudila i tabelarni prikaz rječničke građe gdje navodi naslov djela, autora, signaturu i podatke o prepisu. Arhiv Franjevačke provincije u Mostaru, prema ovome, ima ukupno 9 rukopisa među kojima su perzijsko-turski, arapsko-turski, arapsko-perzijsko-turski, i tursko-bosanski rječnici (str. 31–32). U ovom poglavlju autorica je u tabelarnom obliku objavila i katalog orijentalnih rukopisa Arhiva Franjevačke provincije u Mostaru koji je sačinio Hivzija Hasandedić (str. 33–61) i koji do sada nije bio objavljivan. U napomenama je navedeno da je Hasandedić naslove djela pisao arapskim pismom, a autorica je intervencijom iste transkribirala po DMG sistemu transkripcije. Ovaj katalog sadrži popis 338 orijentalnih rukopisa. U tabeli je naveden redni broj, broj signature, naslov djela / opis djela, prepisivača / vlasnika. Budući da Hasandedić nije identificirao svako djelo, autorica je u fusnotama ponudila identifikaciju nekih djela, koliko je bilo moguće, a u nekim fusnotama je dala i neka dodatna pojašnjenja u vezi određenih djela. Na ovaj način je Mašić nastojala da upotpuni Hasandedićev katalog, koji do sada nije bio objavljivan i nije bio poznat široj javnosti. Na ovom mjestu će mnogi postaviti pitanje istraživačke korektnosti i da li je ispravno bilo katalog priređen od strane drugog autora inkorporirati u svoju knjigu i prisvojiti svu eventualnu citatnost i autorska prava za spomenuti katalog. Možda je bolja opcija bila da je autorica u zasebnom članku u naučnom časopisu kao vid građe ili posebnog priloga priredila Hasandedićev katalog.

U poglavlju o rukopisima u *Franjevačkom samostanu u Fojnici* autorica nije dala puno informacija (str. 62–65). Osnovni izvor za pisanje je *Katalog turskih rukopisa franjevačkih samostana u Bosni i Hercegovini*.¹ U poglavlju o rukopisima u samostanu Petrićevac autorica ističe da se tu nalazi nekoliko značajnih rukopisa (str. 65–68). Autorica u poglavlju *Arhiv Franjevačkog samostana Gorica – Livno / Franjevački muzej i galerija Gorica – Livno* navodi da se u pomenutom samostanu čuva 18 orijentalnih rukopisa; 11 na arapskom, a 7 na turskom jeziku. Pored *Kataloga* Boškova, kao izvor koristi neobjavljeni popis koji su uradili Hivzija Hasandedić i Šaban Zahirović. Ovaj neobjavljeni katalog autorica nije objavila niti je navela dodatne informacije o istom (str. 68–70). U poglavlju *Profesorske knjižnice Franjevačke gimnazije u Vi-*

1 Vančo Boškov, *Katalog turskih rukopisa franjevačkih samostana u Bosni i Hercegovini*, Posebna izdanja XV, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1988.

sokom, Mašić navodi da se tamo nalazi 89 orijentalnih rukopisa. Od tih 89 rukopisa; 54 rukopisa su na arapskom, 31 na turskom, a po dva rukopisa su na perzijskom i bosanskom jeziku. Izvor za ove tvrdnje je ranije pomenuti *Katalog* Boškova – važan bibliografski resurs. U ovom poglavlju je takođe ukazano na značaj dva rukopisa čiji su autori sa područja Bosne i Hercegovine (str. 70–73). U poglavlju o rukopisima Franjevačkog samostana Tolisa Vrata Bosne autorica navodi da isti posjeduje rukopisnu građu na orijentalnim jezicima, ali da ista nije inventarisana, te se rad na rukopisima tek očekuje u budućnosti (str. 73–74). U završnom dijelu knjige koji se odnosi na franjevačke samostane autorica navodi da je nastojala „sistematski predstaviti rukopisnu građu na orijentalnim jezicima koja se i danas brižno čuva u fondovima bosanskohercegovačkih samostana i skrenuti pažnju na ove ustanove kao važnu kariku u očuvanju i prezentiranju vrijednosti i značaja pisane baštine na orijentalnim jezicima“ (str. 74). Kao dodatak ovom dijelu knjige ponuđen je i tabelarni prikaz bosanskohercegovačkih prepisivača rukopisa u samostanskim zbirkama. U tabelama se nalazi 71 prepisivač. Glavni izvor za ove tabele je knjiga Muhameda Ždralovića *Bosansko-hercegovački prepisivači djela u arabičkim rukopisima: kronološki pregled*, II. Neke podatke u tabelama autorica je nadopunila novijim saznanjima u fusnotama.

U drugom dijelu knjige predstavljeni su fondovi rukopisnih zbirki u medresama. Tu imamo podatke o: biblioteci Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu (str. 96–99), biblioteci Sim-zade (Đumišića) medrese u Sarajevu (str. 99–107), biblioteci Musafi medrese u Banjoj Luci (str. 107–108), biblioteci Elči Ibrahim-pašine medrese u Travniku (str. 109–141), biblioteci medrese Mehmed-paše Kukavice (str. 141–145), biblioteci Sultan Ahmedove (str. 146–159) medrese u Zenici, biblioteci medrese u Visokom (str. 150–152). Ovaj dio sadrži i poglavlje o fondu biblioteke Karađoz-begove medrese u Mostaru (str. 152–156) sa osvrtom na fond biblioteke Derviš-paše Bajezidagića (str. 156–157), biblioteke medrese darus-seade Ahmed-age (str. 158–161) i biblioteke medrese Ibrahim-paše Počiteljca (str. 161–163). U drugom dijelu knjige su i poglavlja o fondovima Biblioteke Memišan-begove medrese u Foči (str. 163–164), Osman-kapetanove medrese u Gračanici sa fondovima, Svirac medrese u Gradačcu i Zvorničke medrese (str. 164–173), te rukopisi biblioteke medrese Reis Ibrahim ef. Maglajlića (str. 174–179). Osim fonda rukopisa Biblioteke medrese Reis Ibrahim ef. Maglajlića, te jednog dijela fonda Elči Ibrahim-pašine medrese u Travniku, svi ostali fondovi su danas pohranjeni u Gazi Husrev-begovoj biblioteci. Kao što

je autorica navela u uvodnom dijelu, ovi fondovi nisu više zasebni fondovi rukopisa u Gazi Husrev-begovoj biblioteci (str. 10–11). Ipak, važno je napomenuti da se u većini do sada objavljenih kataloga ove biblioteke navodi porijeklo rukopisa, odnosno njihova prethodna vlasnička provenijencija. Tako se, na primjer, u pojedinim slučajevima eksplicitno ističe da su određeni rukopisi potekli iz biblioteke Fejzije medrese. Autorica je za sve, osim za rukopisne fondove Musafi medrese u Banjoj Luci i Biblioteke medrese u Visokom pripremila i tabelarni prikaz gdje daje redni broj, signaturu, naziv djela, autora i bilješku. Iako to nije na svim mjestima navedeno, jasno je da su za ovaj dio knjige osnovni izvor već objavljeni katalogi i ostala literatura o ovim fondovima kao što je 18 kataloga arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa Gazi Husrev-begove biblioteke, radovi Alije Bejtića, kao i radovi istaknutih istraživača poput Muhameda Emina Dizdara, Mustafe Jahića, Hase Popare i drugih.

U fokusu trećeg dijela knjige su fondovi orijentalnih rukopisa bosanskohercegovačkih tekija (str. 180–201). U ovom dijelu su poglavlja o rukopisnim fondovima: Hadži Sinanove tekije (str. 182–194), tekije Mesudija u Kačunima (str. 195–200) i tekije Ali-paše Rizvanbegovića Stočevića (str. 201–204). Mašić zapaža da tekije nisu imale svoje zasebne biblioteke, pa je njihove biblioteke prikladnije nazivati zbirkama ili knjižnim fondovima. Dalje navodi da su od svih tekija danas dostupne informacije samo o fondovima Hadži Sinanove tekije / Silahdar Mustafa-pašine tekije u Sarajevu, tekije Mesudije u Kačunima i tekije Ali-paše Rizvanbegovića (str. 182). Autorica navodi da se rukopisni fond Hadži Sinanove tekije danas čuva u Arhivu grada Sarajeva, gdje je prebačen 1959. godine (str. 183). Izvor za valorizaciju fonda rukopisa ove biblioteke je uglavnom *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa* svezak 4, koji je obradio Ahmed Zildžić, a izdao Histo-rijski arhiv Sarajevo u Sarajevu 2023. godine. Rukopise Hadži Sinanove tekije Mašić je klasificirala prema primarnim i sekundarnim oblastima. U primarne oblasti autorica je ubrojila sufizam i različite islamske discipline. U sekundarne discipline ubrojila je gramatiku, leksikografiju i medicinu jer je tekija bila mjesto gdje su se liječila duševna oboljenja (str. 186). Posebno je vrijedno ovdje istaći opažanje autorice da se u fond rukopisa Hadži Sinanove tekije ne nalaze djela velikih perzijskih klasika i Rumijeve Mesnevi (str. 189). Autorica je rukopise ove tekije valorizirala u skladu s njenim duhovnim kontekstom, naglašavajući značaj koji takvi tekstovi imaju za islamsku, tačnije sufijsku duhovnost.

Na kraju poglavlja se osvrnula i na prepisivače i prepisivačku djelatnost. Mnoga djela iz ove tekije su prepisana u Bosni, a među prepisivačima se nalaze i šejhovi. Kada je riječ o fondu rukopisa Mesudije prema internom popisu, koji je ustupljen autorici, zbirka sadrži 108 rukopisnih kodeksa (str. 195). U tabelarnom prikazu autorica je podijelila rukopise po disciplinama, a to su: teološko-pravne, jezičke, filozofske, logičke discipline, književnost, biografija i životopisi, razno, tradicija Poslanika Muhameda, i jedan defter po nazivom *Defter-i Stolas*. U poglavlju o biblioteci tekije Ali-paše Rizvanbegovića Stočevića autorica se nije puno osvrkala na sadržaj i raznovrsnost rukopisa. Uz informacije da se jedan rukopis iz ovog fonda danas nalazi u Arhivu Hercegovine u Mostaru i da su ostali rukopisi ove tekije prenešeni u biblioteku Karađoz-begove medrese, a dalje 1950. godine u Gazi Husrev-begovu biblioteku, data je i tabela. Tabelarni prikaz urađen je tako da je Mašić dala signaturu, naziv djela, autora, bez napomena u fusnotama. Iako to autorica nije navela, sasvim je jasno da su svi rukopisi navedeni u tabelarnom prikazu već obrađeni u *Katalogima* koje je izdala Gazi Husrev-begova biblioteka.

U zaključku autorica navodi da ova studija sistematski prikazuje rukopisne zbirke na arapskom, turskom i perzijskom jeziku koje se čuvaju u franjevačkim samostanima, medresama i tekijama u Bosni i Hercegovini, ističući njihovu tematsku raznovrsnost i obrazovnu funkciju. Dalje ističe da je poseban naglasak stavljen na prisustvo domaćih autora i prepisivača, kao i potrebu za stručnom katalogizacijom i digitalizacijom, kako bi se očuvala i valorizirala ova kulturna baština. Projekt ima za cilj objediniti podatke o rukopisima kao jedinstvenu tačku pristupa, doprinoseći očuvanju identiteta i tradicije svih zajednica koje baštine ovu pisanu ostavštinu (str. 205–208).

Na kraju knjige, nakon zaključka, je vrlo značajan popis, a to je popis autografa i djela bosanskohercegovačkih autora u rukopisnim zbirkama samostana, medresa i tekija u Bosni i Hercegovini. Nakon popisa literature, u kojem nedostaju neki radovi i knjige koji su citirani u fusnotama, ponuđeni su indeks naslova rukopisnih djela u predmetnim zbirkama i indeks imena autora i prepisivača rukopisnih djela.

Uz već ranije navedena neka opažanja, ne možemo, a da ne uputimo nekoliko dobronamjernih kritika u konstruktivnom duhu. Naime, iako autorica u uvodu ističe da je cilj studije sagledavanje aktuelnog stanja rukopisnih zbirki i njihova komparacija s prijeratnim stanjem (str. 12), u tekstu izostaje jasna prezentacija novog činjeničnog stanja. Ovo

je posebno važno s obzirom na potrebu za rekapitulacijom stanja nakon agresije na Bosnu i Hercegovinu, koju autorica sama naglašava. Takav pristup bi dodatno obogatio vrijednost studije, te otvorio prostor za ozbiljnija terenska i arhivska istraživanja.

U ovoj knjizi prepoznaje se prvenstveno valorizacija već ranije objavljenih kataloga i popisa rukopisnih zbirki, bez jasnog obrazloženja metodološkog okvira kojim su odabrane upravo te zbirke. Istina, u poglavlju o samostanima navedeno je da samostani u Kraljevoj Sutjesci i Kreševu ne posjeduju orijentalne rukopise, već samo arhivsku građu na osmanskom-turskom jeziku. Takođe, u poglavlju o tekijama navedeno je da su to jedine tekije čija je rukopisna građa do danas sačuvana. No, ostaje nejasno da li su orijentalne rukopise ikada posjedovali i drugi franjevački samostani, poput onih u Tuzli ili na Plehanu. Slično, nije razjašnjeno na osnovu koje metodologije su isključene biblioteke ostalih medresa u Bosni i Hercegovini, niti da li su takve biblioteke postojale u medresama poput Čačak medrese u Brčkom ili u medresi u Bosanskoj Gradišci. Ovo su samo neki primjeri selektivnog pisanja o rukopisnim zbirkama. Isto tako moramo istaći da su zbirke koje je autorica uzela u fokus predstavljene neobjašnjenom selektivnom metodom. U nekim zbirkama neka djela uopšte nisu navedena. Ukoliko su neka djela tokom vremena nestala, očekivalo bi se da to bude jasno naznačeno. Primjerice, Boškov katalog bilježi rukopis pod rednim brojem 15 (inv. br. 15, III dio, folije 12b–100b), koji predstavlja poznati zbornik o islamskom obredoslovlju *Šir'at el-islam*, preveden na turski jezik, no autorica ga ne evidentira u indeksu niti ga valorizira u predmetnom poglavlju. Sličnih primjera ima više, poput rukopisa pod rednim brojem 4 (inv. br. 4), koji je kod Boškova jasno označen kao *Kitāb-ı Üşuvānī*. Za istraživače upoznate s orijentalnim rukopisima u Bosni i Hercegovini i regiji, ovakve omaške otvaraju pitanje svrsishodnosti i pouzdanosti jedne ovakve studije, te ukazuju na potrebu za preciznijim i transparentnijim metodološkim pristupom. Ovo navodimo posebno što se na kraju stiče utisak da autorica lično nije pregledala većinu zbirki o kojima piše što svakako predstavlja ozbiljan metodološki propust te se time otvara pitanje o neposrednosti istraživačkog pristupa. Za stručnjake koji se bave orijentalnim rukopisima, posebno nakon više od trideset godina od posljednjih sistematskih pregleda i katalogizacije rukopisa, postoji opravdano očekivanje da se stanje ovih zbirki ponovno sagleda na terenu. Ukoliko se u uvodu najavi da je cilj evidentiranje činjeničnog stanja, čitatelji – a naročito

istraživači, s pravom očekuju da se utvrdi da li se predmetni rukopisi i dalje nalaze u ustanovama i zbirkama gdje su ranije evidentirani, da li je došlo do fizičkih oštećenja, promjena u strukturi fonda, ili eventualnih gubitaka. Nažalost, ono što je u uvodu najavljeno kao temeljni cilj, u završnoj formi rada ne odgovara u potpunosti tim očekivanjima, što umanjuje potencijalnu dokumentarno-istraživačku vrijednost studije.

U sitne tehničke propuste ne bismo ulazili, jer su oni gotovo neizbježni u svakom opsežnijem pisanju. Ipak, primjetno je da u popisu literature nisu navedene bibliografske reference koje se nalaze u fusnotama, poput jednog rada Andrije Nikića. Posebno upada u oči izostanak iz popisa literature neobjavljenih kataloga autora poput Hasandedića i Zahirovića, koji su u kontekstu ove teme od izuzetne važnosti. Ovakvi propusti umanjuju preglednost i potpunost korištene literature, što je važno kako za provjerljivost navoda, tako i za buduće istraživače koji bi željeli dublje proučiti navedene izvore

Također, potrebno je osvrnuti se na terminološki izbor koji autorica koristi u uvodnom dijelu. Naime za pojedine kodekse iz rukopisnih zbirki medresa navodi da su 'otuđeni'. Ti rukopisi kasnije su se našli u zbirkama nekih ustanova kao što su Orijentalni institut, Arhiv Hercegovine, Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH i dr (str. 11). Ne želeći ulaziti u prosudbene ili etičke kvalifikacije, smatramo da je upotreba ovakvog izraza neprimjerena bez čvrstih dokaza i temeljitog istraživanja. Premještanje rukopisa iz jedne ustanove u drugu ne može se automatski kvalificirati kao otuđivanje, budući da historijski tokovi, institucionalne promjene i okolnosti često oblikuju sudbinu kulturne građe na načine koji zahtijevaju pažljivu analizu. Upotreba ovakvog izraza bez dodatne argumentacije djeluje neozbiljno, nenaučno i neakademski, te može dovesti do pogrešnih interpretacija o porijeklu i statusu rukopisne baštine. Sve navedene primjedbe treba razumjeti kao dobronamjerne i u konstruktivnom duhu. Navođenje nekih kritika na kraju ovog prikaza nije usmjereno ka omalovažavanju ili obezvrjeđivanju autoričinog rada, već ka sagledavanju studije u njenoj ukupnosti, sa svim njenim vrlinama i manama. Već smo ranije istaknuli niz izuzetno pozitivnih aspekata ove knjige, među kojima posebno naglašavamo objavljivanje do sada nepoznatog kataloga Arhiva Franjevačke provincije u Mostaru, koji je sačinio Hasandedić, kao i podatke o postojanju neobjavljenog kataloga Arhiva Franjevačkog samostana Gorica – Livno / Franjevački muzej i galerija Gorica – Livno, čiji su autori Hasandedić i Zahirović. Upravo zbog ovih doprinosa, sma-

tramo da je riječ o odvažnom i hrabrom poduhvatu ostvarenom u složenoj zbilji Bosne i Hercegovine u trećoj deceniji 21. vijeka.

Nihad Dostović
nihad.dostovic@gmail.com
Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni Institut